

שו"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 16

מלאכת מעמר

הקדמה

מלאכת מעמר היא אחת מל"ט מלאכות שאסרה התורה. הגדרת מלאכת מעמר ועניינה הוא, איסוף פריטי גידולי קרקע כגון תבואה, פירות, עצים להסקה וכדומה לכדי ערמה אחת. מלאכת מעמר הינה המשך של פעולת הקצירה, לאחר שהיו קוצרים את התבואה היו מקבצים את כל הפריטים לערמה. מלאכת מעמר הוזכרה בתורה לגבי חטאו של המקושש עצים, כמו שנאמר (במדבר ט"ו, ל"ב) "וַיִּהְיֶה בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמִדְבַּר וַיִּמְצְאוּ אִישׁ מִקְשֵׁשׁ עֲצִים בַּיּוֹם הַשֶּׁבֶת". שיעור מלאכת מעמר האסור מהתורה הוא "אם לאכילה - שיעורו כגרוגרת, ואם לבהמה - שיעורו כמלוא פי גדי, ואם להסקה - שיעורו כדי לבשל ביצה"¹. מלאכת מעמר אסורה מהתורה רק במילוי כמה תנאים א. העימור נעשה בגידולי קרקע. ב. העימור נעשה במקום גידולם של הגידולים, כגון בשדה, בכרם וכדומה. ג. שתבואה זו נאספת בפעם הראשונה ולא שנאספה והתפזרה שוב². אך חכמים אסרו גם פעולות דומות למלאכת מעמר, כגון, א. איסוף פריטים ממקום גידולם אף שאינם גידולי קרקע, כמו נטילת מלח ממכרה מלח, נטילת ביצים מהלול. ב. כמו כן אסרו חכמים, בתנאים מסוימים, משום עובדין דחול, גם איסוף גידולי קרקע שלא במקום גידולם. ג. חכמים אסרו אספת פירות שנאספו והתפזרו שוב. מלאכת מעמר אסורה רק בגידולי קרקע בצורתם הטבעית, אך במקרה בו בושלו, ניצלו, או עובדו לצורה אחרת, והשתנו מברייתם המקורית, אין בהם איסור מעמר.

כיצד התקיימה המלאכה במשכן: במלאכת עשיית המשכן היו אוספים ומקבצים את הסממנים הקצורים במקום גידולם.

הפעולות האסורות משום אב המלאכה הם: איסוף וקיבוץ כל מה שגידולו מן הקרקע, במקום גידולם לערימה, כגון: שבלים, פירות, עצים להסקה, קש ותבן לבהמה וכדומה. וכן האוסף ערימות קטנות וקושרן לערמה גדולה³.

הפעולות האסורות משום תולדת המלאכה הם: המדבק פירות אפילו שלא במקום גידולם עד שנעשו גוף אחד, כגון המקבץ תאנים דרוסות וחיבר אותן בצורת עיגול, או המנבק תאנים והכניס חוט בתוכן עד שנקבצו ונעשו גוף אחד⁴.

הפעולות האסורות מדרבנן הם: המלקט ואוסף דברים שאינם גידולי קרקע במקום גידולם כגון: המקבץ מלח ממשרפות המים, כלומר מקום שממשיך לתוכו מים מהים, והחמה שורפתו ונעשים מלח, וכן איסוף גידולי קרקע שלא במקום גידולם משום עובדין דחול.

שלא במקום אחד, מותר לאוספם ולהרימם בידיים, או לטאטותם במטאטא, שאין איסור מעמר בתוך בית סגור ומרוצף¹³. יג. ולכן, גם פיצוחים שהתפזרו על השולחן, מותר לכתחילה לאוספם, ולתוך כלי.

נייר שנעשה מעצים, יש בו עימור?

יד. מלאכת מעמר היא רק בתוצרת חקלאית שלא עברה עיבוד או שינוי, כגון פירות וירקות וגרעינים. אבל שאר דברים שגדלו מן הקרקע ועברו שינוי, וכל שכן דברים שאין גידולם מן הקרקע, אין בהם איסור מעמר. ולכן, מותר לאסוף עלונים או עיתונים למקום אחד בשבת, ואף על פי שהם מיוצרים מגייר שמויצר מעץ, כיוון שנשתנה מברייתו המקורית אין בו איסור מעמר¹⁴.

טו. וכן, בגדים שנוצרו מגידולי קרקע כגון כותנה ופשתן, מותר ללקטם לתוך כלי, משום שהשתנו מברייתם המקורית¹⁵.

מותר לאסוף סוכריות בבית הכנסת?

טז. בית-כנסת שנוהגים לזרוק בו סוכריות בעת עליית החתן לתורה וכדומה, מותר לאסוף את הסוכריות¹⁶.

למעוך כמה פירות יחד, זה עימור?

יז. תמרים ותאנים טריים, שהם לחים ורכים, וניתן להדביק כמה מהם יחד על ידי מחיצתם זה בזה (נקרא גם - דבלה). אסור להדביקם בשבת, משום תולדת מלאכת מעמר. ולמרות שעושה כן בביתו, כיון שהדרך להדביקם יחד בבית, זוהי צורת

אחד אחד בכל פעם, ואסור להרים מהם שני פריטים יחד, משום מלאכת מעמר. לכן, אם רוצה להשתמש בפרי או בירק בשבת, צריך להקפיד להרים אחד ולהשתמש בו, או להניחו במקום מסוים ואחר כך להרים עוד אחד ולהניחו במקום אחר, ולא ליצור ערימה⁸.

מותר ללקוט פירות של העירייה?

ח. עצים ושיחים פריים, ציבוריים או שהם מופקדים לכל, יש בהם איסור של מעמר, גם כשידוע שהצמחים או הפירות נתלשו קודם שבת⁹.

האם מותר לאסוף לצורך חיית המחמד?

ט. פעולת האיסוף האסורה, היא בין לצרכי האדם ובין לצרכי חיות המחמד שליו¹⁰.

נפלו לי פירות לאדמה, אסור לאסוף אותם?

י. בוטנים, שקדים, פירות וכדומה שהתפזרו בגינה או בחצר, אם אפשר ללקטם כשעומד במקום אחד, מותר ללקטם ולהכניסם לסל. ואם צריך להסתובב ברגליו וללקט: אסור חכמים ללקטם, משום 'עובדין דחול', פירוש, מעשה שנראה כמעשה של יום חול ולא של שבת קודש. אבל יכול ללקט אחד אחד כדי לאכול מיד¹¹.

יא. במידה והפירות נפלו לתוך אבנים או לתוך חול ונעשתה תערובת: גם אם יכול ללקטם כשעומד במקום אחד, אסור ללקטם משום בורר. אך מותר ללקט אחד ולאכול, וכן הלאה¹².

בבית יש גם כן איסור איסוף?

יב. פירות שנפלו והתפזרו בבית, אף שהתפזרו

מהי מלאכת מעמר?

א. כל פעולת איסוף, כינוס וקיבוץ תבואה, פירות, עצים, זרדים או כל גידול קרקע אחר, ממקום גידולם - כגון בשדה - לכדי ערימה אחת: קרוי עימור, וזו היא מלאכת מעמר.

ב. איסור העימור, הוא בין אם אוספם ומשאירם בידי, ובין אם אוספם לתוך כלי.

ג. חכמים, אסרו לאסוף פירות או תבואה גם כשעושה כן בהמה כשיעור, שיוכל למלא פי טלה כגון אסיפה ברגליים.

כמות קטנה מותר לאסוף?

ד. הכמות האסורה לאיסוף היא אפילו בכמות קטנה. הישעורים כדלהלן: כל דבר העומד לאכילת אדם האיסור הוא בכמות כ-18 סמ"ק, ולאכילת בהמה כשיעור, שיוכל למלא פי טלה קטן, ולצורך להדלקה כ-55 סמ"ק⁵.

האם מותר לאסוף פירות מגינת הבית?

ה. חצר שיש בה עצי פרי, שיח או ירקות הגדלים בגינה, אסור ללקט את הפירות שנשרו מהעץ בשבת, למרות שהם נשרו או נתלשו מעצמם, כגון ע"י הרוח. וסיבת האיסור, משום שהפרי או הירק מוקצים הם, ואסור לטלטלם⁶.

ו. גם אם אינו יודע מתי נתלשו, אסור ללקט אותם⁷.

ז. פירות וירקות שנתלשו מערב שבת, בין אם נתלשו מעצמם ובין אם תלשם הוא עצמו: מותר בשבת ליהנות מהם. אך אם הם נמצאים ליד העץ או השיח שנלקטו ממנו, מותר ליהנות מהם רק

9 שו"ע סימן שמ סע' ט.
10 רמב"ם שם.
11 שו"ע סי' שלה סע' ה.
12 שו"ע שם, וביה"ל ד"ה אחד.
13 שו"ע סי' שמ סע' ט, ומשנ"ב שם ס"ק לו.
14 שו"ע שם, ובמשנ"ב שם ס"ק לו - לו.
15 שם.
16 שם.

1 רמב"ם הלכות שבת פרק ח הלכה ה.
2 אגלי טל מלאכת מעמר סע' ב.
3 רמב"ם בפירוש המשניות שבת פ"ז מ"ב, פ"ב מ"ב. אגלי טל מלאכת מעמר.
4 שם.
5 רמב"ם פ"ח ה"ה.
6 שו"ע סימן שכב סע' ג.
7 משנ"ב שם ס"ק ה.
8 משנ"ב שם ס"ק ו.

מותר להשחיל פירות בחוט כמו מחרוזת?

יח. אסור להדביק או לחבר כמה פירות יחד, על ידי השחלתם בחוט וכדו'¹⁸.

יהלומים נקראים גידולי קרקע לעניין מעמר?

יט. אסור להשחיל יהלומים, מרגליות או פנינים

מותר לאסוף מלח מים המלח?

כב. חכמים אסרו ללקט מלח משפת ים המלח, במקום בו התייבשו המים, משום שדומה למעמר, שמקבץ דבר במקום גידולו. אך מלח שהתפזר על השיש או על השולחן בבית, מותר לכתחילה לאוספו, הרי לא נמצא במקום גידולו²².

טבעיות, לשרשרת אחת, משום מלאכת מעמר, שהרי הן גידולי קרקע¹⁹.

כ. אכן, גם פנינים סינטטיים (פלסטיק, זכוכית וכו') אסור להשחיל לשרשרת אחת, אך לא משום מלאכת מעמר²⁰.

כא. מחרוזת של משחק ילדים, שמטרתה לחרוז ולפרק כל פעם, מותר לילד לשחק בהם, כיון שאין המחרוזת עשויה לקיום, ובלבד שלא יקשרו

הלכות ברכת המזון בשבת

ברכה זו היא מצווה מן התורה, הנלמדת מן הפסוק "וְאָכַלְתָּ וְשָׂבַעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ עַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן לָךְ" (ספר דברים, פרק ח', פסוק י'). ביסוד ברכת המזון עומדת חובת האדם להודות לבוראו על המזון שממנו הוא מתקיים, ולהכיר בכך שהמזון, גוף האדם והקרקע ניתנים מידי הבורא ובהשגחתו.

כתב בספר החינוך כל הזהיר בברכת המזון מזונותיו מצויים לו כל ימיו בכבוד. והמדקדק יזהר לברך לכתחילה מתוך הסיודור ולא יקרא בע"פ. וכתב בספר חסידים מעשה באחד שמת ונתגלה בחלום לאחר מקרוביו וא"ל בכל יום דנין אותי על שלא הייתי מדקדק לברך כל הברכות בכונת הלב!

כוס של ברכה אחר ברכת המזון, האם רשאי לטעום מהיין בסעודה שלישית שהסתיימה אחר השקיעה?

כאשר יש עשרה או אפילו שלושה סועדים יש חשיבות גדולה לומר ברכת המזון על כוס יין ולאחר ברכת המזון לברך עליה הגפן (ולשתות לפחות ארבעים ושתים גרם מן היין ואם אפשר עדיף שמונים ואחת גרם, כדי שיוכל לברך ברכה אחרונה). ובשבת בסעודה שלישית שהסתיימה אחרי שקיעה מותר לשתות מן היין, אולם אחר צאת הכוכבים לא יברך על הכוס כיון שאינו יכול לטעום מהיין קודם הבדלה¹³.

ברכת היין וטעימתו פוטרת את ברכת המשקאות

ב'קידוש' שעושים בבית הכנסת, האם צריכים לברך על שאר המשקאות ששותים לאחר הקידוש?

המברך בורא פרי הגפן על יין או מיץ ענבים, כל המשקאות שישתה לאחר מכן אינו מברך עליהם 'שהכל', אלא נפטרים בברכת היין, כיוון שהיין הוא ראש למשקים וכל המשקים טפלים בפניו¹⁴. ולכן כל מי שטעם מהיין של הקידוש אינו צריך לברך על כל המשקאות שישתה לאחר מכן¹⁵. ויש מחמירים שצריך לטעום מהיין שיעור מלא לוגמי¹⁶.

גם ברכה אחרונה שעל היין פוטרת מברכה אחרונה את שאר משקאות ששתה. לכן, אם שתה יין בשיעור רביעית בבת אחת, מברך 'מעין שלש' ובה מודים לה' על הגפן ועל פרי הגפן, ופותר את שאר המשקאות מברכת "בורא נפשות"¹⁷.

הסוברות שיצא ידי חובת סעודה (שניה) במה שאכל מיני מאפה אלו⁷.

שכח להזכיר 'רצה' בברכת המזון של סעודה שלישית, האם חוזר?

בסעודה שלישית כיון שיש שיטות שאינו חייב בפת, אם שכח ולא אמר 'רצה והחליצנו' כלל אינו חוזר לראש ברכת המזון. אולם אם נזכר אחר סיום ברכת בונה ירושלים יכול לברך את ברכת מקדש השבת הנזכרת⁸. אולם אם האריך בסעודה שלישית וכבר יצאה השבת אין לברך ברכה זו, אלא יאמר אותה ללא שם ומלכות⁹.

אמירת 'רצה' אחר שקיעת החמה

הסועדים סעודה שלישית שהתחילו את סעודתם לפני שקיעת החמה של יום השבת והמשיכו גם אחר השקיעה יזכירו נוסח 'רצה והחליצנו'¹⁰.

אם התפלל ערבית באמצע סעודה שלישית האם אומר 'רצה' בברכת המזון?

המתפלל ערבית באמצע סעודה שלישית אין לו לומר 'רצה והחליצנו' בברכת המזון, כיון שכבר הוציא את השבת בתפילת ערבית, אינו יכול לחזור ולהזכיר את השבת באמירת 'רצה והחליצנו' בברכת המזון. והוא הדין אם הבדיל על הכוס או אפילו אמר 'ברוך המבדיל בין קודש לחול', שוב אינו יכול לומר רצה והחליצנו בברכת המזון¹¹.

מנהג הסרת הסכין מהשולחן בשעת ברכת המזון, האם נוהגים כן גם בשבת?

המנהג בימות החול שמסירים את הסכינים מהשולחן קודם ברכת המזון, אולם בשבת אין צורך להסיר את הסכינים¹².

מי ששכח להוסיף 'רצה והחליצנו' בברכת המזון האם חוזר ומברך?

בסעודה הראשונה והשניה כיון שיש חיוב לאכול לחם, לפיכך הברכה וההזכרה של שבת בברכה היא חובה, ולכן אם לא אמר 'רצה והחליצנו' וסיים את ברכת המזון צריך לחזור ולומר ברכת המזון מהתחלה². ואילו בסעודה שלישית כיון שיש דעות שאינה צריכה פת, לפיכך אם שכח אינו חוזר³.

אם נזכר בסיום ברכת 'רחם' אחר שחתם 'ברוך אתה ה', אך עדיין לא סיים 'בונה ירושלים', יאמר מיד 'למדני חוקיך', ויחזור לומר 'רצה והחליצנו'⁴.

ואם סיים וברך כבר ברכת 'בונה ירושלים', לא ימשיך בברכת 'הטוב והמטיב', אלא יברך כך: 'ברוך אתה ה' אלוהינו מלך העולם אשר נתן שבתות לישראל באהבה לאות ולברית ברוך אתה ה' מקדש השבת', וימשיך בברכת 'הטוב והמטיב'⁵.

מי שאין לפניו את נוסח ברכת 'אשר נתן שבתות', האם יחזור לראש?

סיים ברכה שלישית ונזכר שלא הזכיר 'רצה והחליצנו', ואין לפניו את נוסח ברכת 'אשר נתן', ולא יודע את הנוסח בעל פה, יחזור לראש. ואם יודע קצת מתחילת הנוסח והחתימה אף שאינו יודע הנוסח האמצעי כראוי, אומרה ואינו חוזר לראש⁶.

אכל בבוקר מיני מאפה ובסעודה שלאחריה שכח 'רצה', האם חוזר ומברך, או שנחשב לו כסעודה שלישית שאינו חוזר ומברך?

מי שעשה קידוש בשבת בבוקר ואכל מיני מאפה שברכתם 'בורא מיני מזונות', וסיים בברכה אחרונה. ושוב אכל סעודת שבת ובברכת המזון שכח להזכיר 'רצה והחליצנו' אינו חייב לחזור כיון שיש דעות

17 ש"ע שם סעי' י.
 18 שם.
 19 ע"פ הג"ל.
 20 אם משום מתקן כלי, אם משום קשר של קיימא שיש בסופו.
 21 הסכמת האחרונים.
 22 ש"ע שם.
 1 מנשה ברורה סימן קפה ס"ק א.
 2 ש"ע סימן קפה סעיף ו.
 3 ש"ע שם סעיף ח.
 4 משנ"ב שם ס"ק כב.
 5 ש"ע שם סעיף ו.
 6 משנ"ב שם ס"ק יח.
 7 ונמצא סעודה זו היא נחשבת לסעודה שלישית שהדין שאין חוזרים בה על שכחת ברכת 'רצה והחליצנו'. כה"ח
 סימן קפה ס"ק מ. שש"כ שם סעיף ט עמוד רטו, וכתב שיש הסוברים שחוזר ומברך.
 8 משנ"ב שם ס"ק לא.
 9 דהיינו יאמר ברוך אשר נתן שבתות למנוחה לאות ולברית ברוך מקדש השבת. שש"כ שם סעיף יב עמוד רטז.
 10 ש"ע סימן קפה סעיף י, ובמשנ"ב ס"ק לב.
 11 מג"א סימן תרצה ס"ק ט. ובמשנ"ב רסג ס"ק סז כתב שאם אמר "המבדיל בין קודש לחול" ספק אם עליו לומר "רצה". ובש"ע הרב סימן קפה סעיף יז כתב שבאופן זה שב ואל תעשה עדיף.
 12 ש"ע סימן קפ סעיף ה.
 13 משנ"ב סימן רצ"ט ס"ק יד, והוסיף שם שמי שנוהר תמיד לברך ברכת המזון עם כוס ראשי לשתות מהכוס גם אחר צאת הכוכבים.
 14 ש"ע סימן קעד סעיף ב.
 15 ש"ע שם. וש"ע הרב שם סעיף ד.
 16 ביה"ל שם ד"ה יין פותר.
 17 ש"ע סימן רח סעיף טז.